

kršnjavi i bollé nacrt za jedno naše razdoblje

olga
maruševski

Najtamnija sjena čitavog likovnog rada Ise Kršnjavoga je Hermann Bollé. Tako je napisao Ljubo Babić¹, i tom kratkom konstatacijom utvrdio zapravo dvije vrlo važne činjenice. Prvo: rezimirao je mišljenje jedne generacije o historicizmu u nas i o njegovim protagonistima, i drugo: naglasio je vezu koja nije proistjecala toliko iz prijateljskih odnosa (koji su se na neko vrijeme bili čak i prekinuli²) koliko iz identičnog shvaćanja pojma stila i arhitekture kao urbanizma. Bollé i Kršnjavi godinama su zajedno radili, rame uz rame, boreći se za svoj ideal »čistoće i jedinstva stila« kako su oni shvatili racionalizam Viollet-Le-Duca³. Kako se život i rad Ise Kršnjavoga ne može razlučiti od politike, zbog čega je navukao na sebe odium svojih suvremenika i još zadugo i njihovih potomaka, morao je i Bollé ponijeti dio toga političkog tereta. Osim toga Bollé je nastupao i kao pouzdanik i izvršitelj projekata i programa biskupa Strossmayera koji je također mogao biti nezgodan kao protektor u tadašnjim političkim i politikantskim relacijama. Ipak, što je najvažnije, umjetnička komponenta Bolléova rada korespondirala je s intelektualnom klimom vremena.

Hrvatska je tada, nakon nagodbe, proživljavala jedno od najtežih razdoblja svoje političke egzistencije.⁴ Trajno prisutna već kao povijesna determinanta, dilema Beč ili Pešta i hrvatsko rodoljublje u rasponu od romantičnog slavjanofilstva i jugoslavenstva do pravaškog tvrdog radikalizma uspjeli su politizirati sav javni život i zemlju raspinjati između političke anarhije i diktature. To je vrijeme kad se u nas pomalo pojavljuju obrisi modernoga kapitalizma i građanskog prosperiteta, ali praćeni surovim političkim i ekonomskim odnosima što je

1

Umjetnost kod Hrvata, Zagreb 1943, str. 84.

2

Iso Kršnjavi: Bakačeva kula. Narodne novine, 67/1901, br. 144.

3

Kršnjavi spominje: Viollet-Le-Duc, Eugène: Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XI au XVI siècle. 1854—1869. 10 sv. — Ungewitter, Georg Gottlieb: Lehrbuch der gotischen Constructionen. 1859—1864.

4

Našu političku stvarnost osobito jasno izlažu djela: Jaroslav Šidak: Hrvatsko pitanje u Habsburškoj monarhiji; Prilog razvoju jugoslavenske ideje do I svjetskog rata; Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici do I svjetskog rata. Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća. Zagreb 1973, str. 3—84. — Mirjana Gross: Povijest pravaške ideologije. Zagreb 1973. — Vladimir Koščak: Josip J. Strossmayer / Franjo Rački. Politički spisi. Rasprave/Članci/Govori/Memorandum. Zagreb 1971.

zajednička karakteristična crta u konsolidiranju evropskog društva uopće.⁵ Istodobno je to razdoblje obilježeno s nekoliko kulturnih događaja prvog reda: osnutkom Akademije, otvorenjem Sveučilišta, osnivanjem Društva umjetnosti, Muzeja za umjetnost i obrt, Obrtne škole i Galerije slika. Tada počinje i pojačana izgradnja grada Zagreba; bio je to i diktat politike, budući da se zahtjevima za faktičkim spajanjem Hrvatske i Dalmacije, te pripojenjem Vojne krajine banskoj Hrvatskoj⁶, nastojao Zagreb učiniti pravom metropolom Trojedne Kraljevine.⁷

S pozicija netolerantnog kritičara prošlosti Lunaček upravo to vrijeme od dvadesetak godina, tamo do god. 1895, naziva patološkom dekadansom našeg javnog života.⁸ Cijelu jednu generaciju opčinila je sjena porušene Bakačeve kule, pa je teško bilo priznati napore onih koji su pokušali u jednom malom narodu, u jednom malom gradu u kojemu je vladalo pravo male privatne parcele, otvoriti evropske kulturne prospekte. Od individualnih postignuća trebalo je prijeći na organizirani društveni poticaj u kulturnom i umjetničkom životu. Bilo je to nužno i stajalo je u jakoj i neposrednoj vezi sa svim ostalim promjenama u strukturi javnog života. Za takvu zadaću bio je stvoren program koji je nastao, čini se, najvećim svojim dijelom izvan Hrvatske, u Italiji. Vrijedilo bi ispitati koliko je tko, ondje dolje u Rimu, između 1873. i 1876. u hrvatskoj maloj koloniji zaljubljenika u Italiju imao udjela u stvaranju, nazovimo ga tako, »programa evropeizacije«. Boravili su ondje i održavali veze Strossmayer, Kršnjavi, Lacko Mrazović, Quiquerez, Rikard Jorgovanić, Dušan Kotur. Nema sumnje da treba naglasiti prevalentnost Strossmayera i Kršnjavoga, prem-

da iza nekih bitnih ideja stoji Lacko Mrazović⁹ koji je, na žalost, kao i Kotur i Jorgovanić, prerano umro. Kršnjavi, na primjer, iz Rima sugerira Račkome etape u borbi za izgradnju Akademijine palače¹⁰, u Rimu uspostavlja čvršće veze s Bolléom s kojim se bio upoznao na bečkoj Akademiji i koji tada po Italiji marljivo crta arhitektonske motive i ornamentalne dekoracije¹¹. Tih je godina čas u Beču, čas u Weidlingu, susreti sa Strossmayerom, s graditeljem Schmidtom koji u njegovu vrtu u Weidlingu skicira Akademijinu palaču¹², razgovori, skupljanje iskustava na većim putovanjima, a zapravo se intenzivno živi s domom, sa Zagrebom¹³. Obrisi prihvaćenog s »evropskog terena« polako se pomaljavu od sedamdesetih godina dalje. Prati ih niz programski sastavljenih članaka, uglavnom Mrazovića i Kršnjavoga, u Obzoru i Vijencu.

Strossmayer¹⁴ i Kršnjavi¹⁵ predstavnici su onog tipa ljudi koji su kadri stvoriti svoj radni program i tvrdoglavo ga provoditi uza sve neprilike, jer, kako to obično biva, suvremenici malokad bez otpora prihvaćaju ideje kojih ciljeve ne mogu domašiti zbog svojih interesa kratkog daha. Kad se kulturnom programu pridruži još i politički, postaje to dvostruko nezgodno. Malo je podrške bilo za pozitivan kulturni rad u atmosferi pravaške isključivo-

⁵ Usp. Felix Ponteil: *Les classes bourgeoises et l'avènement de la démocratie. 1815—1914.* Ed. Albin Michel. Paris 1968. Livre III, str. 267—366.

⁶ Šidak-Gross-Karaman-Šepić: *Povijest hrvatskog naroda 1860—1914.* Zagreb 1968, str. 15, 80.

⁷ Gotovo istodobno (1865) prihvaćena je regulatorna osnova građevnog ravnateljstva pod upravom Josipa Bouffleura »za razširenje i poliepšanje grada Zagreba prema budućnosti njegovojoj kao glavnoga grada Kraljevine«. (Cit. prema: Ljelja Dobronić, *Izgradnja Zagreba u XIX stoljeću.* Vijesti MJK, 11/1962, br. 5, str. 144—159.)

⁸ Vladimir Lunaček: *Bilansa hrvatske moderne.* Savremeni, 1923, str. 505—513.

⁹ Uloga Lacka Mrazovića vrlo je plastično ocrtana u uvodu objavljenoj korespondenciji Kršnjavi-Mrazović Vladimire Tartaglia-Kelemen: *Pisma Izidora Kršnjavog 1874—1878.* Radovi Arhiva JAZU, sv. II, 1973, str. 157—220.

¹⁰ Pisma Izidora Kršnjavoga Franji Račkom 1869—1893. čuvaju se u Arhivu JAZU.

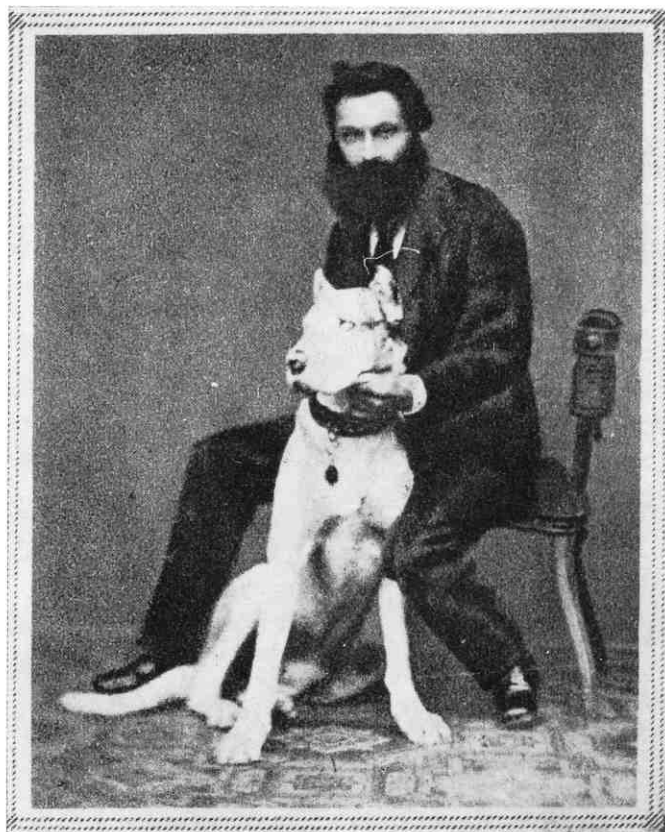
¹¹ Iso Kršnjavi: Hermann Bollé. Zu seinem 80-Geburtstag. *Der Morgen*, 3/1925, br. 837, str. 11.

¹² Ibid.

¹³ Vidi bilj. 10.

¹⁴ Vladimir Koščak, op. cit. u bilj. 4. — Josip Pasarić: *Sto jest, jest; što nije, nije.* (Spomen-slika o Strossmayeru) *Strossmayer koledar* za god. 1910, str. XIII—XXV. — Šidak-Gross-Karaman-Šepić, op. cit., str. 135.

¹⁵ Pismo I. Kršnjavoga F. Račkom iz Siene 10/5. 1876. »... Jedan dio programa s kojim u Zagreb doći kanim. Nije velik. Neću trebati škara! Ta škola (Obrtna škola, op. a.), umjetničko društvo i čestit profesor — evo ga cielog...« Arhiv JAZU, sign. XII A 332/19. Svoj radni program za Odjel za bogoštovlje i nastavu skicirao je Kršnjavi u 37 točaka u svojim tzv. Tagebuch-bemerkungen, u rukopisu u Sveučilišnoj i nacionalnoj knjižnici u Zagrebu.

sti i vladinih političkih smicalica; mogle su to podnijeti samo jake ličnosti. U takvoj se klimi sumnjalo u materijalne izvore biskupova mecenatstva i iskrenost i nesebičnost Kršnjavoga u podizanju školstva i prosvjete. Pri tom su jednaku »zaslugu« imale i vlada i opozicija.

Upravo zbog politike rastali su se Strossmayer i Kršnjavi, jedan politički romantik, a drugi politički praktičar¹⁶. Bollé se tada, opterećen istaknutim javnim narudžbama koje su izazivale i cehovska neprijateljstva¹⁷, priklanja Kršnjavome¹⁸. Kako se rad Kršnjavoga u svojoj najdjelotvornijoj fazi odvijao upravo u vrijeme omraženog bana Khuena Héderváryja i makar to zvučalo pretjerano u njegovu slučaju, morao je teret njegova kulturnjačkog, mađaronskog martirija — kao što je već rečeno —

16

Izidor Kršnjavi: Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba. Iz mojih zapisaka, str. 258. Hrvatsko kolo, 1905, knj. I, str. 215—307.

17

Pismo I. Kršnjavoga F. Račkom. Zagreb, 20/8 1879. Arhiv JAZU, sign. XIII A 332/27 — Korespondencija Rački-Strossmayer, knj. II, pismo 598.

18

Korespondencija Rački-Kršnjavi, knj. III, pismo 918.

snositi i Bollé. S biskupom odnosi hladne, pa Rački godine 1885. piše: »...Bollé ne radi doduše javno, ali da se po Kršnjavome voditi... Sada su i naši odnošaji osobni ohladnili. Denique Nijemac će prije uz Mađžara negoli uz Slavena pristati...«¹⁹

Bollé je došao u Hrvatsku kao pomoćnik graditelja Schmidta da na temelju svojih rimskih studija detaljizira zgradu Akademije, dekorira crkvu sv. Marka i nadgleda radove na obnovi katedrale. On tada još uživa puno povjerenje biskupovo. Putuje između Beča, Zagreba i Đakova, nosi pisma, poruke, Strossmayer ga informira o stanju naših crkava, predlaže popravke, forsira restauraciju zagrebačke katedrale, tog najmonumentalnijeg spomenika srednjovjekovne građevne umjetnosti u sjevernoj Hrvatskoj, koja se, prema mišljenju suvremenika, nalazila sedamdesetih godina u posve žalosnom stanju²⁰.

19

Ibid., pismo 871.

20

Ibid., knj. II, pisma 425, 447, 448, 453, 454, 500, 570, 571 itd. — O ranijim adaptacijama u 19. st. v. Anđela Horvat, Neogotički kolos-kipovi u Zagrebu 1847. i razmatranje o pojavi historicizma u Zagrebu. Iz starog i novog Zagreba, 1960, sv. II, str. 225—238.

Građanski netolerantni devetnaesti vijek upravo vodi oštru bitku protiv baroka; agresivnost protureformacijskog baroka ustupila je mjesto agresivnosti građanskog purizma: barok je dvorski, nelogični, površni, slikarski, izopačena ukusa, imperijalni, on po starim gotičkim građevinama lijepi svoja nakazna lastavičja gnijezda, on je brbljav, besadržajan. U nas sam Strossmayer predvodi procesiju egzorcista i silovito tamjanom istjeruje iz hramova zle duhove baroka. (O crkvi sv. Marka, na primjer, reći će »da je sam zloduh nadahnuo ljude da takve oltare pomeću po crkvi i da ih tako urese da budu prava pravcata parodija na službu božju«²¹.) On prihvaća mišljenje mladog Kršnjavoga iz godine 1870: »...Barok i rokoko koji nije drugo nego dokinuće temeljnog načela arhitekture u ime slikarskog učina. Žali bože bješe to doba veleplodno te nam je i u našoj domovini ostavilo žalostnih uspomena u premnogih crkvah s kojekakvim fasadama i svakako grbavim nakazama od tornjeva, u nebrojenih ružnih oltarih sa savinutimi kao burgija stupovi, sa sijaset anđela i svetaca u posve nemogućih pozicijah...«²² Strossmayer drži da Montalambertov »vandalisme constructeur«²³ vodi njegovu misao kad godine 1874. opisuje stanje stare katedrale²⁴ i polemizira sa spisom opata Sebastinana Brunnera²⁵ koji je, naprotiv, za oprezno regotiziranje i čuvanje vrijednog baroknog inventara. Strossmayeru smetaju različiti nivoi krova, smetaju mu grobovi u crkvi jer crkva nije nekropola, olatri kvare crkvenu harmoniju a naslonjeni na gotičke stupove »smrtni su grijeh proti esteticik«, vrijednost propovjedaonice je relativna, imala bi se gotičkom zamijeniti, »od starih oltara ne bi se niti jedan održati mogao«, stari portal bi mogao ostati i svakako bi se imala podići dva zvonika poput firentin-

skog u Santa Croce²⁶ da »svakome koj iole estetičke čuti ima srce bi zaigralo od veselja, kad bi, vozeći se u Zagreb, već iz daleka opaziti mogao zvonike koji bi sa divnim zagrebačkim položajem u suglasju stajali«. Strossmayerov glas nije usamljen, jednako o stolnoj crkvi misle Kršnjavi, Rački, Tkalčić, Šenoa. Za suvremenike koji su vodili kulturnu politiku stara katedrala, kule, zidine, svećenici u crnim reverendama, slatkogorke uspomene na kaptolsku školu, sjena stare vijećnice — sve je to bio mrak kako se tada pisalo po novinama. Ipak, negdje tiho, javilo se i nešto poput griznje savjeti: »... To vam je itak stara sveta crkva i već tolika stotlja stoji vu miru i poštovanju, tak ne bi bilo prav da ju sada preziđemo, to bi bilo tuliko, kak da nemamo pieteta za našu prošlost...«²⁷

Vrijeme kasnog historicizma, kad Strossmayer piše svoju filipiku protiv stare crkve, odnosi se negativno spram nasljeđa vjekova. U Hrvatskoj je politika odredila visoku vrijednost pisanom povijesnom dokumentu, ali se u arhitekturi bez smilovanja odobralo uništavanje svakog podatka koji nije odgovarao modelu »čistog stila«, ili obratno, mnogo kasnije, Bakačeva je kula, na primjer, postala objektom sumnjive političke prošlosti²⁸. Dogovorno se pravi pritisak na Kaptol da se započne s restauracijom katedrale²⁹, a niz vijesti i manjih članaka trebalo je da potakne javnost na materijalnu podršku.

Graditelj Schmidt, gotičar novog Beča, spasilac crkve sv. Stjepana³⁰, već na glasu kao odličan majstor za crkvene gradnje, bio je pogodna osoba za gotiziranje katedrale. On je kod kuće, u Beču, oprezan, u Stephansdomu ostavlja staru plastiku i stari romanički portal, ostavlja dogradnje kako

21 Korespondencija Rački-Strossmayer, knj. I, pismo 223.

22 Izidor Kršnjavi: Nješto ob umjetnostih. Vienac, 2/1870, br. 20, str. 317—319; br. 21, str. 334—335.

23 Montalambert, Charles Forbes (1810—1870) franc. političar, književnik i crkveni historičar. Strossmayer ga spominje u članku Druga slika u stolnoj crkvi đakovačkoj. Vienac, 6/1874, br. 1, str. 14—15; br. 2, str. 29; br. 3, str. 44—45.

24 Strossmayer, Josip Juraj: Nekoliko rieči o stolnoj crkvi zagrebačkoj. Zagrebački katolički list, 25/1874, br. 36, Pr. str. 1—8.

25 Sebastian Brunner, teolog i književnik (1814—1893), podnio je biskupu Mihaloviću god. 1873. elaborat o stanju katedrale. Strossmayer ga spominje u Korespondenciji Rački-Strossmayer, knj. I, pismo 213, i u članku navedenom u bilj. 24.

26 Campanile je sagradio Gaetano Baccani god. 1865.

27 Razgovori na Kaptolskom trgu. Obzor, 8/1878, br. 125, str. 1—2. — Članak je napisan u obliku razgovora, a po stilu reklo bi se da je autor sam Kršnjavi.

28 U Ustavnosti 1/1908, br. 136, napisao je kanonik Ivančan, historičar i kasnije član Zemaljkog povjerenstva za čuvanje spomenika, te član žirija u natječaju za regulaciju Kaptola i okolice, da je Bakačevu kulu trebalo srušiti jer »... nije baš sjajan list u povijesti našoj jer ju je sagradio gorljivi pristaša Zapolje koji se je pomoću Turaka održao na prestolju...«

29 Korespondencija Rački-Strossmayer, knj. II, pismo 489, 571.

30 Ludwig Hevesi: Oesterreichische Kunst im 19. Jahrhundert, zweiter Teil 1848—1900. Leipzig 1903, str. 136—141.

su one »baugeschichtlich« nastale, odlučno odbija predlaganu izgradnju drugog tornja premda ga je prije i sam bio prebudio, braneći svoju odluku time što bi bila narušena prastara slika grada. Tako je odlučio u Beču godine 1880³¹. pošto je završio nacrt za rekonstrukciju zagrebačke katedrale s oba tornja. Schmidt je, dakle, manje oprezno pristupio našoj stolnoj crkvi, a njegov voditelj poslova i nasljednik Bollé ima još rigoroznije pojmove o jedinstvu i izvornosti stila. Možda bi njegovo veliko čišćenje prastarog tog spomenika morali više zahvaliti sugestijama Strossmayerovim nego potresu, a zatim, treba li ovaj »vandalisme destructeur« (opet Montalambertov) pripisati samo duhu vremena ili je tu »lični ukus imao svoj udio« kako tvrdi A. Horvat?³² Zacijelo je negativnoj slici historicizma u nas, i Bolléa posebno, pridonijela uz ostalo i restauracija katedrale.

Pregradnjom zavjetne crkve u Mariji Bistrici, još jednog spomenika patetički vezanog uz narodne vjerske osjećaje i ilirski narodni preporod, stupio je Bollé u našu arhitekturu kao samostalan graditelj. Najprije je nacrt za pregradnju načinio Matija Antolec, inženjer pri vladinom građevnom odsjeku³³, ali je Kaptol na sugestiju Kršnjavoga odbio nacrt kao »vrlo dosadan i šablonski«.³⁴ Nakon završene Bolléove pregradnje javlja se diskretno i prva javna kritika u kojoj se može čuti i jedan drukčiji ton, ponešto izvan sfera stručne kritike, koji će otada biti čas latentno, čas posve otvoreno prisutan u ocjenama Bolléova rada. Velike javne narudžbe³⁵, pregradnje crkvenih spomenika od nacionalne važnosti te odviše istaknuti protektori upozoravali su javnost na Bolléa-stranca, premda je poznato da je Zagreb oduvijek široka srca primao strance različitih profesija i priznavao ih svojim sugrađanima, a pogotovo se u građevnom cehu ta-

da jedva moglo naći nekoliko imena domaćeg podrijetla. Opisujući restauriranu crkvu u Mariji Bistrici »Viesti Društva inženira i arhitekata«, koje zacijelo brane i svog člana i društvenog blagajnika, odbijenog autora Antolca, pišu među ostalim i ovo³⁶: »...Priznati nam je ipak, da bi u Mariji Bistrici, mjestu ležećem tako rekuć u srcu Hrvatskog Zagorja, napućenom skroz čistim hrvatskim pukom za obnovu crkve bio bolji izbor kojega inoga sloga, nego onaj njemačke renaissance³⁷... Tomu po našem mnijenju nije samo razlog to, što se njemačka renaissance jedva može priznati razvijenim arhitektoničnim slogom, nego i poglavito velika oprieka u naravi njemačkoga i slavjanskoga življa. Zato nam se čini nenaravno, za daljnji razvoj umjetnosti u nas upravo pogubno nastojanje pojedinaca opoženih 'svenjemstvom' udomiti umjetnički slog koj niti uslied svoje umjetničke vrijednosti ne zaslužuje simpatija...« To je mišljenje na krilima politike stiglo i do naših dana. Szabo, koji nas je odgojio, nije ga se, čini se, nikada odrekao. Kasnije, kada je Khuen »pacificirao« i arhitekta (a djelomice i kulturnu opoziciju opće) susretljivošću, dotacijama i odlikovanjima. Bollé je bio primljen u članstvo Društva inženira i arhitekata³⁸ koje je, istini za volju, i dotad, pa i kasnije, zapravo ignorirao.

Klub inženira i arhitekata (kasnije Društvo inženira i arhitekata) reagirao je i na osnivanje Obrtne škole godine 1882. nezadovoljan njezinim umjetno-obrtnim smjerom³⁹. Inženjeru-konstruktoru, sve više prisutnom u dnevnoj praksi (u Viestima Kluba... dominiraju teme o suvremenom tehničkom napretku u graditeljstvu), Kršnjavi i Bollé (kao članovi Društva umjetnosti, osnivača Obrtne škole) suprotstavili su neko raskinovsko poimanje građevnog obrta, premda se već osjećala ozbiljna potreba za tehničkom građevnom školom. Osobito je zamjerenost osnivačima što su ignorirali konzultaciju stručnog foruma kao što je Klub inženira i arhitekata ili sam vladin građevni odsjek. Odgovor⁴⁰ Kršnjavoga

³¹ Ibid., str. 138.

³² Andela Horvat, op. cit. u bilj. 20. — Vidi i Katalog kulturno-historijske izložbe grada Zagreba prigodom 1000-godišnjice Hrvatskog kraljevstva 925—1925. Zagreb 1925. Gjuro Szabo: Crkveno odjeljenje, poglavlje VII, str. 70—71. — Usp. mišljenje Lj. Karamana: Bilješke o staroj katedrali u Zagrebu. Bulletin, 11/1963, br. 1/2, str. 1—46.

³³ Petrinja 1849 — Graz 1894. Završio građevinsko-obrtnu školu u Stuttgartu i politehniku u Zürichu. Radio kao izvođač radova kod mnogih gradnja u zemlji i inozemstvu. V. nekrolog u Viestima Društva inženira i arhitekata 1894, br. 6, str. 76—77.

³⁴ Izidor Kršnjavi: Hermann Bollé. Die Drau, 59/1926, br. 90, str. 1.

³⁵ Korespondencija Rački-Strossmayer, knj. II, pismo 677, 687; knj. III, pismo 740.

³⁶ M. A. (Matija Antolec?): Ekскурzija Kluba inženira i arhitekata u Zagrebu 4. lipnja 1882. u Mariju Bistricu. Viesti... 1882, str. 14—16.

³⁷ Kršnjavi smatra da je Marija Bistrica pregrađena u stilu talijanske renesanse, a za njemačku kaže »da ne bi volio da se u nas udomi jer obično nije no potajni barokizam«. Umjetnička izložba u Zagrebu. Narodne novine, 55/1879, br. 291, 293, 295, 298; 56/1880, br. 1.

³⁸ Bollé je primljen 19. III 1892. Viesti... 1892, br. 4, str. 43.

³⁹ Viesti Kluba inženira i arhitekata, 3/1882, br. 1, str. 16.

⁴⁰ K. (Izidor Kršnjavi): Prigovori Obrtnoj školi. Pozor, 1883, br. 26.

oštar je i u tonu pomalo vulgaran (on poznaje naš mentalitet i zna kako treba razgovarati s našim protestantima post festum koji su sami inertni za nove i neočekivane pothvate): »... Kako doznajemo spremaju sve primalje u Zagrebu protest proti tomu da nisu bile pozvane kad se je rodila Obrtna škola. Htjelo se je da bude zdravo diete pa zato nije pozvano bilo mnogo baba...«

Kršnjavi je podupro osnovnu koncepciju Schmidt-Bolléove pregradnje katedrale s dva visoka, vitka tornja, jer je ona odlično pristajala u njegovu sliku budućega velikog grada. Ni Bollé ni Kršnjavi nisu bili nimalo sentimentalni spram maloga baroknog i klasicističkog Zagreba kojemu je bila primjerena stara crkva. Za njih katedrala i situacija oko nje nije toliko povijesni ambijent koji treba cjeovitvo muzejski sačuvati, koliko životni dio grada koji se mora uklopiti u suvremene komunikacije. U posljednjoj fazi historicizma 19. stoljeća u takvim dinamičnim vertikalama-zvonicima možda i ne treba tražiti samo vjersku poruku — u njihovim kamenim skeletima prije je skrivena misao moderne inženjerske konstrukcije maskirane, kako je to moda diktirala, u kostim zakašnjele romantične neogotike. Obojica su bili sljedbenici, usprkos svojim estetizirajućim nazorima — Kršnjavi pisanjem, a Bollé praktičnim radom⁴¹ — planiranja novoga grada koji je nastajao u procesu razvoja industrije i prometa. Zagreb Kršnjavoga viđenje je evropskoga »velikog grada«,⁴² onoga koji se u naletu industrije, pod presijom novih tehničkih, socijalnih i duhovnih snaga, razvio u Evropi između 1840. i 1900. Njegovu temperamentu odgovara Hausmann, imponiraju mu njegovi brutalni zahvati u staro tkivo grada Pariza, red koji je uspostavio u kaotičnoj izgradnji u ime higijenskih i prometnih zahtjeva.⁴³ Kršnjavi osim estetskih traži i praktična rješenja: izravnati tokove nekih ulica, osnovati radijalne ulice da se grad ne razvija previše u dužinu, regulirati Dolac, tvornice smjestiti u blizinu kolodvora itd;⁴⁴ nekad je to karakteristična i pomodna slika

grada druge polovice stoljeća: »živahno izmišljeni krovovi« iznad kula Dverca i Kamenitih vrata, koji bi krunili liniju donjogradskih krovova,⁴⁵ ili uređenje trgova na način antičkog foruma;⁴⁶ zatim opet traži efekte u baroknim vizurama, što se može tumačiti njegovim sjećanjima na motive baroknog Rima: svečane stube koje bi od izravnanane Petrinjske ulice vodile prema nadbiskupskoj palači (kojoj oprašta barok), ili iste takve koje bi u osi Margaretske ili Gundulićeve ulice vodile u Gornji grad.⁴⁷

Do nesuglasica između Bolléa i Kršnjavoga došlo je zbog uklanjanja starog portala na stolnoj crkvi, ali se uz to ispoljilo i nešto od onoga poznatog autokratskog stava Kršnjavoga prema našim umjetnicima, jer je napisao: »... Bollé kao ni drugi umjetnici, ne sluša rado savjeta, jer je to ograničenje njegovog umjetničkog individualiteta. Kod drugih umjetnika to mnogo ne škodi, pokvare platno, pocrne dobar reljef, da se ne vidi što je, već je malo veća nevolja kad sfušare javni spomenik, ali je upravo nesreća kad arhitekt načini pogreška...«⁴⁸

Kako se kod nas sve promjene zbivaju s treskom, tako reći preko noći, prema čemu onda i razlučujemo povijesna razdoblja, tako je za razvoj i izgradnju grada Zagreba bio umnogome zaslužan potres godine 1880, a za promjenu svekolikog mišljenja, pa i o arhitekturi i izgradnji gradova — spaljivanje mađarske zastave godine 1895. prilikom carsko-kraljevskog posjeta Zagrebu. Nakon toga, manje junačkog a više simboličkog, čina jenjala je strahopodanička ljubav prema Khuenu, dogodila se revolucionarna secesija umjetnika iz Društva umjetnosti, prošle su milenijska, petrogradska i pariska izložba, javljaju se nova imena u književnosti i likovnim umjetnostima, a Kršnjavi više nije sve-moćni predstojnik odjela za bogoštovlje i nastavu.

⁴¹ Jelja Dobronić, op. cit. u bilj. 7.

⁴² Usp. Fritz Schumacher: *Strömungen in deutschen Baukunst seit 1800*. Leipzig 1935. Teil 2. Von 1840 bis 1870, Teil 3. Von 1870 bis 1900, str. 41—96.

⁴³ Izidor Kršnjavi: *Regulaciona osnova grada Zagreba*. Glasnik Društva za umjetnost i umjetni obrt, 3/1888, str. 62—66.

⁴⁴ Možda tu treba vidjeti onaj realizam koji Zlatko Posavac ne naziva dovoljno izražen u arhitekturi u usporedbi s realističkim smjerovima u ostalim umjetničkim djelatnostima potkraj 19. st. (Hrvatska umjetnost u doba realizma. Dubrovnik, 13/1970, br. 2, str. 40—51.)

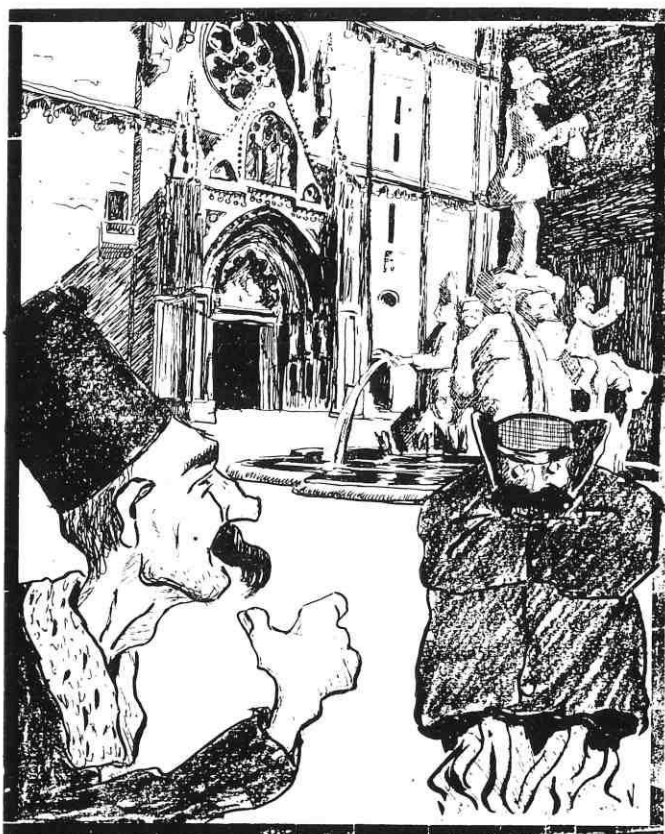
⁴⁵ Mladenačke poglede Kršnjavoga na »umjetničko oblikovanje« grada komentira gradski zastupnik dr Kontak u *Obzoru* god. 1883, br. 27, prosuđujući probleme razvoja Zagreba s gledišta industrije, trgovine, zdravstva i opskrbe.

⁴⁶ Vidi o tome Camillo Sitte: *Umetničko oblikovanje gradova*. Beograd 1967. Prvo izd. Beč 1889.

⁴⁷ U takvim svečanim stubama, što su kasnije ponovo predlagali Hugo Ehrlich i Bruno Bauer, vidi dr Petar Knoll posve opravdano lažnost raskošnog prilaza jednostavnom i skromnom Gornjem gradu. (Stari Zagreb. Osvrt na regulatornu osnovu. Zagreb, 6/1938, br. 6, str. 193—213.)

⁴⁸ Izidor Kršnjavi: *Bakačeva kula*. Narodne novine, 67/1901, br. 144.

Zašto je srušena Bakačeva kula?

Stranac: U čemu vam je nepo zar nije tu pred katedralom stajala nekad Bakačeva kula?
Služnik: Je... ali su ju zrušili!
Stranac: A zašto?
Služnik: Je to su Vam tak spelali naši popi i Frankovci, da mogu svoom prijatelju...
pred katedralom spomenik postaviti!

To je ujedno i početak novog razdoblja. Za prethodno mogli bismo reći da je jedna militantna generacija intelektualaca ostavila svoj program »evropeizacije« kulturnog života u Hrvatskoj, te da su se nadalje događaji u umjetnosti i kulturi mogli odvijati i bez nje.

Prve sumnje u ispravnost restauracije katedrale javile su se doduše već godine 1892. iz liturgijskih razloga — zbog grešaka u izgradnji prezbiterijskih zidova, ali i zbog »težnje da se obnovi sve kako je bilo prvobitno (što dakako malo koji zna) i da se kopiraju oblici starinski... Njemački purizam u građenju i obnavljanju crkava, koji ište da bude sve 'stylgerecht' već i u samoj Njemačkoj popušta...«⁴⁹

49

Franjo Iveković: Svetište u prvostolnoj crkvi. Katolički list, 43/1892, br. 17, str. 133—135.

Auf schlüpfrigen Pfaden!

Javni veliki protest uslijedio je god 1901. u povodu odluke Kaptola da se imaju srušiti obrambeni zidovi pred katedralom i Bakačeva kula.⁵⁰ To je prijelomna godina u osudi Bolléa, historicizma i dotadašnje prakse u restauraciji i čuvanju spomenika. Nešto kasnije izraženo Kovačićevo mišljenje »ne rušenje i rezanje, nego prilagođavanje na tradiciju, običaje, ciljeve, teren i ekonomske prilike«⁵¹ već

50

Bruno Bauer sjeća se svoga rada u Bolléovu ateljeu kad je od njega dobio nalog da prije rušenja snimi u akvarelu pregradni zid s kulom. Sam je Bollé — piše Bauer — žalio za tim karakterističnim zgradama, jedino je bio mišljenja (kao i Kršnjavi) da one više ne pristaju pred obnovljenu crkvenu fasadu. (Uz moj predlog za izgradnju Kaptolskog trga. Zagreb, 4/1936, br. 7, str. 209—217.)

51

Viktor Kovačić: »Atrium ecclesiae, forum populi«. Natječajni projekt za preudezbu Kaptola i okolice. Obzor ilustrirani, 1/1908, br. 52, str. 17—26.

se osjeća, doduše u početnim oblicima, u »Predstavci hrvatskih historičara i arheologa u poslu očuvanja sredovječnih utvrda oko stolne crkve zagrebačke« upućenoj javnosti.⁵² Autor je teksta Josip Brunšmid,⁵³ a supotpisnici još 27 povijesnika, arheologa i javnih radnika. Bilo je to prvo konzervatorsko upozorenje⁵⁴ koje je jednako ocijenilo povijesnu vrijednost pisanim i građevnim spomenicima prošlosti, utvrdilo pravo na egzistenciju svakoga stilskog razdoblja, zahtijevalo da se prestane s devastacijom povijesnih ambijenata za volju kratkovidne politike poboljšanja prometa i higijenskih prilika te da se ustanovi komisija za zaštitu spomenika.⁵⁵ Nakon objavljivanja predstavke razvila se polemika u koju je temperamentno u ime Bolléovo uskočio Iso Kršnjavi. Tako ih i prikazuje Crnčićeva karikatura u humorističkom listu »Satir« iz godine 1901. U predstavi je bilo i opet spomenuto Bolléovo podrijetlo, a njegov je odgovor bio svojstven graditelju 19. stoljeća: Intervencija na katedrali samo je tehničko i znanstveno pitanje, a ne pitanje sentimenta ili mjesta rođenja.⁵⁶ To je dosljedno bio i racionalni stav Kršnjavoga. Tu su se sukobila dva potpuno i nepomirljivo suprotna mišljenja o odnosu prema povijesnim i umjetničkim spomenicima. Situacija oko katedrale bila je, međutim, fait accompli, trebalo je spasavati što se još spasiti dade. Sporilo se oko estetskih pitanja i povijesnih datuma, ali je rušenje kule i zidova bilo zapravo samo odgođeno. Ono što je Khuen-Héderváry godine 1901. zabranio, dogodilo se pod novim banom Teodorom Pejačevićem godine 1906/7.

⁵² Narodne novine, 67/1901, br. 142.

⁵³ Gjuro Szabo: Dr Josip Brunšmid. Narodna starina, 1929, sv. 19, str. 102—104.

⁵⁴ Tekst predstavke oslanjao se, prema mišljenju Kršnjavoga (Gospodinu prof. Brunšmidu u poslu Bakačeva tornja. Narodne novine, 67/1901, br. 148), na nove principe o čuvanju povijesnih građevina i ambijenata izložene u berlinskom stručnom glasilu Die Denkmalpflege, 1899, br. 1. (Die Denkmalpflege. Hrsg. von der Schriftleitung des Zentralblattes der Bauverwaltung. Schriftleiter Otto Sarrazin und Friedrich Schulze, Berlin. — Na žalost, u Zagrebu sam uspjela pronaći samo godišta 15/1913—24/1922.)

⁵⁵ O potrebi da se kod nas osnuje »komisija za uzdržavanje i popravljivanje starih spomenika« piše Kršnjavi na str. 82. u »Listovima iz Slavonije«. Zagreb 1882.

⁵⁶ Hermann Bollé: K reprezentaciji hrvatskih arheologa i historičara glede obnove stolne crkve. Narodne novine, 67/1901, br. 153.

Zaista, kada se jednom dirnulo u staro zdanje, bilo je jasno da kula i zidine moraju pasti. Odnosi su bili poremećeni; meko oblikovane mase starog zida i plošna fasada tvrdih bridova nove katedrale nisu se više mogli podnositi. Nakon puna četiri desetljeća bio je proveden dio onoga starog tzv. Bouffleurovog prijedloga iz godine 1865. za »razširenje i poljepšanje grada Zagreba. . .« prema kojem su se planu, uz privolu kardinala Haulika, imale porušiti i zidine oko prvostolne crkve.⁵⁷

S padom Bakačeve kule zametnula se dugogodišnja polemika, raspisivali su se javni natječaji s glavnim svrhom da se opet spoje sjeverna i južna kula, da se ukloni »propuh« kako se govorilo žargonom stručnjaka. Romantična, literarno shvaćena, secesijska osnova Kovačićeva pod geslom »Forum populi atrium ecclesiae«, njegova regulacija Dolca kao i svi ostali natječajni prijedlozi, čini se, više su rušili nego što su spasavali staro. U diskusijama o čuvanju spomenika i izgradnji gradova spominju se novi autoriteti Sitte i Gurlitt,⁵⁸ osniva se »Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji« sa članovima listom protivnicima Bolléovih restauratorskih postupaka,⁵⁹ ali je situacija na Kaptolu ostala nagovještajem stanja u kojemu će se grad gotovo trajno nalaziti. Sačuvana je jedino opširna bibliografija polemikâ, prikaza, članaka i karikaturâ, koja pruža karakterističnu sliku o nama samima.

»Popularnost« Bakačeve kule dobro je došla i političkoj satiri, pa je tako stigla i na stranice »Kopriva«, humorističkog lista kojemu su najdraža meta bili kler i frankovci; razračunavanje s autoritetima bilo je odista znak novog duha i vremena nakon khuenovskih posnih godina. Nekada, za liberalnijih režima, kad su se jedini pravaši bavili političkom satirama, Kršnjavi je bio čest gost na stupu sramote, i evo ga opet sada u »Koprivama« kao dobrodošlo lice u našoj političkoj komediji, i Bakačeve

⁵⁷ Hermann Bollé: Die Regulierung des Kaptol. Agrarzeitung, 1908, br. 171; Ustavnost, 1/1908, br. 133. — Vidi i Lelja Dobronić, op. cit. u bilj. 7.

⁵⁸ Milan Lenuci u Ustavnosti 1/1908, br. 137—138 (Intervjui u povodu natječaja za regulaciju Kaptola), spominje autore prema čijim su načelima u Zagrebu izrađivane regulatorne osnove — to su Joseph Stüben u Kölnu i Georges Eugene Hausmann u Parizu, projektanti »širokih ulica«. Tek na početku ovog stoljeća počela su se uvažavati Gurlittova i Sitteova načela.

⁵⁹ Anđela Horvat: Tkalčić i konzervatorski rad. Tkalčićev zbornik, 1/1955, sv. 1, str. 209—216.

kule kao zgodne kulise u aferi Strassnoff kada je ovaj tobožnji povjerljivi agent bečkog dvora uspio duhovito izvarati neke zagrebačke kanonike i dra Franka.⁶⁰

Bolléova osamdesetogodišnjica, njegova smrt i »Kulturno-historijska izložba grada Zagreba« godine 1925, opet jedan veliki obračun s boletikom i historicizmom, još su prilike da Kršnjavi opet progovori pred ovom novom — kako je on naziva — historično-histeričnom generacijom. Javio se ne slušajući savjet mladih »da mudro šuti kad više ne zna da mudro govori.«⁶¹ Još jednom je ponovio sve što misli o principu čistoće i jedinstva stila, o čistoj arhitektonici, o baroku i besmislici rokooka, Bolléovu čišćenju katedrale, o »histeričnim romancima« koji bi da sačuvaju Dolac i Potok, leglo prljavštine i TBC-a, u ime principa slikovitosti.⁶² Kulturno-historijska izložba nastojala je predočiti javnosti golemu štetu što je počinjena Schmidt-Bolléovom restauracijom stolne crkve⁶³ i drugih objekata u gradu, pa je Kršnjavi, dosljedan u pitanju stila, odgovorio da »historijski pijetet ne može biti smetnja razvitku grada i da slikoviti i starinarski interesi ne mogu prerasti zahtjeve jedinstva i čistoće stila. Na izložbi mogu dokumenti i umjetnička djela iz različitih stoljeća stajati jedni pored drugih, ali crkva nije muzej ili izložbeni prostor i u njoj kao i u svakoj monumentalnoj gradnji mora sve biti podređeno vladajućem stilu.«⁶⁴ Ova zakašnjela konfesija, koja je vladala prije više od pol stoljeća, pokazala je da su Bollé i Kršnjavi u godini tisuću devetsto dvadeset i petoj bili već duhovno mrtvi.

U ispitivanju događaja iz te naše ne tako davne prošlosti treba se složiti u tome da se simultano događalo i dobro i zlo, i da često preoštra kritika kasnog historicizma ima, uz ostala uobičajena estetska tumačenja, izvore koje možemo ili čak moramo otkrivati u političkim otporima kod nas kuenovštini, često nerazlučivoj od mentorskog i sti-

penditorskog autokratizma Ise Kršnjavoga, a u drugim geografskim relacijama, na primjer, u otporima epohi drugog carstva ili sklerotičnoj viktorijanskoj i francjozefovskoj eri. Iz toga političko-duhovnog melanža rodila se netolerantnost moderne spram historicizma, i tu negdje treba potražiti onaj pojačani snop svjetlosti kojim je naredna generacija inkvizicijski pratila Bolléa i Kršnjavoga. Kritika historicizma dakle je i zakašnjelo mišljenje iz vremena moderne, u nekim svojim oblicima i postupcima jedva drukčije od epohe koju je prezirala.

⁶⁰ Koprive, 1906, br. 1; 1907, br. 9.

⁶¹ Antun Branko Šimić: Proljetni salon. Epilog doktoru Kršnjavomu. Vijavica, 1918, br. 2.

⁶² Izidor Kršnjavi: Stilreinheit und Stileinheit. Der Morgen, 3/1925, br. 844, str. 10—11; Krankhafte Romantik. Die Drau, 58/1925, br. 288, str. 2.

⁶³ Katalog kulturno-historijske izložbe grada Zagreba... str. 48—49; 70—71.

⁶⁴ Izidor Kršnjavi: Hermann Bollé. Zu seinem 80-Geburtstag. Die Drau, 58/1925, br. 244, str. 1.

76

Bolléovi sakralni objekti, bili oni novogradnje ili prerade postojećeg, nastoje "hraniti" slikovitost krajolika i biti njezin osnovni činilac. Iz te težnje Bollé često zapostavlja zatečenu povijesnu istinu oblikâ, prilagodjujući ih svojoj idealiziranoj predodžbi.

